

Ένταξη και Χρήση των ΤΠΕ στην Εκπαιδευτική Διαδικασία: Η Περίπτωση της Συμβουλευτικής

Ε. Βλαχοδήμου

ΣΕΠ ΚΕΣΥΠ Λάρισας, vlachodi@sch.gr

Περίληψη

Ραγδαίες κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές χαρακτηρίζουν τον κόσμο της εργασίας σήμερα που επηρεάζουν με απρόβλεπτο τρόπο τη σταδιοδρομία του ατόμου, την προσωπική και οικογενειακή ζωή. Για να ανταπεξέλθουν τα άτομα στις ταχύτατες αλλαγές χρειάζεται να διαθέτουν αφενός βασικές γνώσεις που αποκτώνται μέσα από το σχολείο και αφετέρου ένα πλέγμα πολύπλευρων δεξιοτήτων που θεωρούνται σημαντικά εφόδια για την αποτελεσματική διαχείριση της σταδιοδρομίας, τις δεξιότητες διαχείρισης σταδιοδρομίας. Στην εργασία που ακολουθεί παρουσιάζουμε το πλαίσιο μέσα στο οποίο η συμβουλευτική με την ένταξη και χρήση των ΤΠΕ σαν πολύτιμο εργαλείο μπορεί να διαχειρισθεί τις νέες συνθήκες, να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις των εφήβων μαθητών και να τους στηρίξει στη διεκδίκηση προοπτικών για το μέλλον τους.

Λέξεις κλειδιά: δεξιότητες διαχείρισης σταδιοδρομίας, συμβουλευτική, ΤΠΕ

1. Ο κόσμος της εργασίας σήμερα

Περίπλοκος και συνεχώς μεταβαλλόμενος ο κόσμος της εργασίας έτσι που η εξεύρεση και διατήρηση μιας θέσης απασχόλησης αποτελεί σοβαρό μέλημα και αγωνία για μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Η επαγγελματική σταθερότητα και μονιμότητα έχουν περιορισθεί.

Ο Hearn θεωρεί πως απομακρυνόμαστε από τη γραμμική σταδιοδρομία στο πλαίσιο της οποίας το άτομο ξεκινά να εργάζεται σε ένα επάγγελμα και συνεχίζει στο ίδιο επάγγελμα επί μακρόν, και οδεύουμε σε νέες μορφές σταδιοδρομίας που συχνά αποδίδονται με τους όρους «απρόβλεπτη», «πολύπλευρη», «ασταθής», «κυκλική» και «μεταβατική». Ο Savickas αναφέρει πως η αγορά εργασίας δεν προσφέρει πλέον σταθερά μονοπάτια πάνω στα οποία οι εργαζόμενοι μπορούν να σχεδιάσουν τη σταδιοδρομία τους με αποτέλεσμα όπως αναφέρει ο Hall ο σύγχρονος εργαζόμενος να καλείται να αναλάβει με υπευθυνότητα πρωτοβουλίες και να δείξει μεγαλύτερη προσωπική ευθύνη προκειμένου να κατευθύνει τη ζωή του και να διαχειρισθεί με αποτελεσματικό τρόπο τη σταδιοδρομία του (Σιδηροπούλου, Αργυροπούλου & Δρόσος, 2013).

2. Εφόδια για τη διαχείριση της σταδιοδρομίας

Στην προσπάθεια των ατόμων να ανταπεξέλθουν στις αλλαγές και στο κλίμα

ρευστότητας που επικρατεί, φαίνεται ότι είναι σημαντικό να διαθέτουν βασικές γνώσεις, δεξιότητες και κανότητες που αποκτώνται μέσα από το σχολείο, την κατάρτιση, τη μη τυπική εκπαίδευση, την άτυπη μάθηση και τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου. Ακόμη, είναι σημαντικό να διαθέτουν ένα πλέγμα πολύπλευρων δεξιοτήτων που βοηθούν στη συλλογή, ανάλυση, σύνθεση και οργάνωση των πληροφοριών για τον εαυτό, την εκπαίδευση και τα επαγγέλματα, καθώς και στη λήψη αποφάσεων, την επίλυση προβλημάτων και την υλοποίηση μεταβάσεων (Σιδηροπούλου – Δημακάκου κ.α., 2013). Οι δεξιότητες αυτές θεωρούνται σημαντικά εφόδια για την προσωπική και επαγγελματική ανάπτυξη του ατόμου. Με τη βοήθεια των δεξιοτήτων αυτών οι πολίτες που διεκδικούν μια θέση στην αγορά εργασίας μπορούν να διαχειρίζονται τις περίπλοκες μεταβάσεις που χαρακτηρίζουν τη σύγχρονη εκπαίδευση, κατάρτιση και απασχόληση, να διερευνούν πιθανές ευκαιρίες και προσωπικές δυνατότητες, να αξιοποιούν τις διαθέσιμες ευκαιρίες μάθησης, να ενδυναμώνουν την προσωπική τους επάρκεια και να αναζητούν έναν εργασιακό τρόπο ζωής πολύ διαφορετικό από το παραδοσιακό πρότυπο (Σιδηροπούλου-Δημακάκου, Αργυροπούλου & Δρόσος, 2013).

Επειδή η σχέση του ατόμου με την τυπική μάθηση, την κατάρτιση, την επιμόρφωση και τη μετεκπαίδευση φαίνεται ότι θα διατηρηθεί σε όλη τη διάρκεια του βίου του, οι δεξιότητες αυτές θεωρούνται δεξιότητες δια βίου διαχείρισης της σταδιοδρομίας.

3. Πώς μπορούν να καλλιεργηθούν οι δια βίου δεξιότητες της σταδιοδρομίας στην εφηβεία

Υποστηρίζεται από το European Lifelong Guidance Policy Network ότι η καλλιέργεια των δεξιοτήτων δια βίου διαχείρισης της σταδιοδρομίας μπορεί να πραγματοποιηθεί με οργανωμένο τρόπο μέσα στο εκπαιδευτικό πλαίσιο είτε μέσα από ένα ξεχωριστό μάθημα είτε μέσα από τη διάχυση σε όλο το αναλυτικό πρόγραμμα σποδών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ακολουθώντας τις αρχές του σχεδιασμού των αναλυτικών προγραμμάτων, δηλαδή της συνάφειας, της εξέλιξης, της προσαρμογής και της ευελιξίας. Τονίζεται η ανάγκη για την αξιοποίηση βιωματικών και καινοτόμων στρατηγικών μάθησης, π.χ. ηλεκτρονικές εφαρμογές και η χρήση καινοτόμων μεθόδων για την αξιολόγηση της απόκτησης δεξιοτήτων διαχείρισης της σταδιοδρομίας, π.χ. ατομικός φάκελος προσόντων (Σιδηροπούλου-Δημακάκου, Αργυροπούλου & Δρόσος, 2013).

Αλλά και οι Athanasou & Van Esbroeck θεωρούν ότι η ανάπτυξη των δεξιοτήτων αυτών μπορεί να επιτευχθεί με τη συνδυαστική εφαρμογή στοχευμένων μεθόδων εξάσκησης των εφήβων μαθητών στην ανάπτυξη στρατηγικών επίλυσης προβλημάτων και στον μεθοδολογικό σχεδιασμό. Θεωρούνται ιδιαίτερα χρήσιμα σαν συμπληρωματικά εργαλεία οι ημέρες σταδιοδρομίας, ο ατομικός φάκελος προσόντων, η χρήση εργαλείων ΤΠΕ και οι ηλεκτρονικές πληροφορίες. Τα εργαλεία αυτά συμβάλουν στον σχεδιασμό της σταδιοδρομίας και μπορούν να δώσουν κίνητρα στους μαθητές να συνεχίσουν μόνοι τους τη διαδικασία αναζήτησης και αξιολόγησης

«κωδικοποιώντας» ή «μεταφράζοντας» τις δεξιότητες δια βίου διαχείρισης της σταδιοδρομίας σε επαγγελματικές πληροφορίες (Σιδηροπούλου-Δημακάκου, Αργυροπούλου & Δρόσος, 2013).

Στη χώρα μας η ανάπτυξη σχετικών δεξιοτήτων έχει ενισχυθεί μέσα από τη διδασκαλία του Σχολικού Επαγγελματικού Προσανατολισμού, ΣΕΠ, τις προσπάθειες διάχυσης των στόχων του ΣΕΠ στο αναλυτικό πρόγραμμα διαφόρων μαθημάτων και της συμβουλευτικής που προσφέρουν τα Κέντρα Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού, ΚΕΣΥΠ μέσω των υπευθύνων ΣΕΠ.

4. Ο ρόλος του Σ.Ε.Π. και του υπευθύνου Σ.Ε.Π. σήμερα

Σε «μια εποχή όπου τα πάντα ρει» το άτομο καλείται να λάβει αποφάσεις για την επαγγελματική πορεία και εξέλιξη του καθώς και αποφάσεις ζωής που συνδέονται άμεσα με τον τρόπο οργάνωσης της ενήλικης ζωής του.

Σύμφωνα με το κριτικό αναπτυξιακό μοντέλο για το Σ.Ε.Π. (Κοσμίδου - Hardy , 2007), για το νεαρό άτομο :

- Απαιτείται κριτική γνώση του γύρω κόσμου και ερευνητική διάθεση, «κριτική κοινωνιογνωσία» προκειμένου να μην παραμένει παθητικός δέκτης των πληροφοριών που δέχεται αλλά να είναι ενεργό υποκείμενο και κριτικός αναγνώστης.
- Απαιτείται να γνωρίσει ουσιαστικά τον εαυτό του και να αναπτύξει υψηλού βαθμού «κριτική αυτογνωσία» προκειμένου να λειτουργεί ως υπεύθυνο και ενεργό υποκείμενο.
- Μέσα από την εσωτερική και κριτική διερεύνηση του εαυτού του θα μπορέσει να οδηγηθεί σε προσωπική και επαγγελματική ανάπτυξη προκειμένου να ανταπεξέλθει με επιτυχία στα διάφορα μεταβατικά στάδια της ζωής του και στις απαιτήσεις ενός συνεχώς μεταβαλλόμενου εργασιακού τοπίου.

Ο Σ.Ε.Π. με καινοτόμες μεθόδους (Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο σπουδών για το Σχολικό Επαγγελματικό Προσανατολισμό) παρέχει βοήθεια στα άτομα προκειμένου να αναπτύξουν θετική αυτοαντίληψη, κριτική σκέψη, δεξιότητες λήψης απόφασης και μετάβασης με στόχο πάντα τη συνεχή προσωπική και επαγγελματική τους ανάπτυξη.

Με την εφαρμογή του Σ.Ε.Π. στην τάξη , τη χρήση του σχολικού βιβλίου, τις προτεινόμενες δραστηριότητες και τις εναλλακτικές μεθόδους διδασκαλίας δίνεται η βοήθεια να σχεδιάσουν τη δική τους πορεία ζωής, να ανακαλύψουν αυτά που θέλουν, να αναπτύξουν αυτά που είναι, να γίνουν ευτυχισμένοι άνθρωποι (Γκιάστας, Δημητρόπουλος, Ρέππα, Τσέργας, 2012).

Στην ανάπτυξη δεξιοτήτων έχουν συμβάλει και τα προγράμματα αγωγής σταδιοδρομίας που έχουν υλοποιηθεί με τη συνεργασία όλων των μελών της εκπαιδευτικής κοινότητας και με την πλούσια θεματική τους δίνουν τη δυνατότητα διερεύνησης θεμάτων που απασχολούν το νεοεισερχόμενο άτομο στον κόσμο των

σπουδών και της εργασίας (Εγκύκλιος σχολικών δραστηριοτήτων 2014-2015, θεματολογία προγραμμάτων αγωγής σταδιοδρομίας).

Από τη σχολική χρονιά 2015-2016 οι μαθητές της Γ γυμνασίου δεν θα προσεγγίζουν τα θέματα της σταδιοδρομίας και του επαγγελματικού προσανατολισμού μέσα από την παραδοσιακή διδασκαλία του μαθήματος αλλά μέσα από τη μορφή των βιωματικών δράσεων – project.

Ο θεσμός του Σ.Ε.Π. υποστηρίζεται από τους υπεύθυνους Σ.Ε.Π. στα ΚΕ.Σ.Υ.Π. Τα καθήκοντα και οι αρμοδιότητες των εκτός των άλλων είναι τα εξής:

- Η υποστήριξη σχεδιασμού και υλοποίησης προγραμμάτων αγωγής σταδιοδρομίας των σχολείων ευθύνης τους.
- Η παροχή υπηρεσιών συμβουλευτικής και προσανατολισμού σε καθημερινή βάση σε μαθητές/μαθήτριες, γονείς και νέους/νέες έως 25 ετών στους χώρους των ΚΕ.ΣΥ.Π..
- Η ενημέρωση μαθητών/μαθητριών αλλά και καθηγητών σε θέματα που αφορούν στις μεταβολές στο σύστημα εκπαίδευσης και διοργάνωση ενημερωτικών ημερίδων.

Η χρήση των ΤΠΕ μπορεί να είναι ιδιαίτερα ωφέλιμη στη διαδικασία σχεδιασμού της σταδιοδρομίας, ιδιαίτερα στην περίπτωση ατόμων που είναι ικανά να χειριστούν πληροφορίες, μπορούν να μάθουν μέσω της τεχνολογίας και οι ανάγκες τους αφορούν την αξιολόγηση, την αναζήτηση σε βάσεις δεδομένων ή/ και τη συγκέντρωση πληροφοριών. Ωστόσο, για να επιτύχει τη μέγιστη αποτελεσματικότητα, ο υπεύθυνος πρέπει να γνωρίζει πολύ καλά τα συστήματα και τους ιστοτόπους που προτείνει στους μαθητές και να παρακολουθεί ενεργά τη διαδικασία χρήσης των μέσων αυτών. Οι εργασίες που αναθέτει πρέπει να είναι συγκεκριμένες και επικεντρωμένες στις ανάγκες τους. Επίσης, πρέπει να συνεχίσει να παρέχει διαρκή συμβουλευτική στήριξη με σκοπό να βοηθήσει το μαθητή να μετατρέψει τα δεδομένα που συνέλλεξε σε χρήσιμες για τον ίδιο πληροφορίες που θα τον βοηθήσουν στη λήψη αποφάσεων (ΕΚΕΠ, 2013).

5. Προτεινόμενα εργαλεία ΤΠΕ

Τουλάχιστον δύο κριτήρια βοηθούν στη λήψη απόφασης για την αξιοποίηση των ΤΠΕ στην επαγγελματική συμβουλευτική: το ζήτημα που αναφέρει ο μαθητής και η εξοικείωση του με την τεχνολογία. Τα διαδικτυακά συστήματα και οι ιστοτόποι μπορούν να προσφέρουν αποτελεσματικές υπηρεσίες σε τρεις τομείς:

- διαδικτυακή αξιολόγηση ενδιαφερόντων, δεξιοτήτων, εργασιακών αξιών και τύπου προσωπικότητας σε σχέση με τις επαγγελματικές επιλογές,
- αναζητήσεις σε εκτεταμένες βάσεις δεδομένων για τον εντοπισμό πιθανών εναλλακτικών επιλογών, και
- πληροφορίες για απεριόριστες δυνατότητες και θέματα που αφορούν την επιλογή και το σχεδιασμό της σταδιοδρομίας (Ε.ΚΕ.Π, 2013).

Οι υπεύθυνοι Σ.Ε.Π. στα ΚΕ.Σ.Υ.Π. παρέχοντας υπηρεσίες συμβουλευτικής και προσανατολισμού ατομικά σε έφηβους μαθητές, χρησιμοποιούν εργαλεία ΤΠΕ και ηλεκτρονικές πληροφορίες κρίνοντας κατά περίπτωση ποιο από αυτά είναι κατάλληλο.

Σε επισκέψεις στα σχολεία πραγματοποιούν βιωματικά εργαστήρια αναζήτησης εκπαιδευτικής πληροφορίας για σπουδές και επαγγέλματα προτείνοντας αξιόπιστες πηγές πληροφοριών και ασκώντας τους μαθητές στον τρόπο απόκτησης και κριτικής ανάγνωσης της πληροφορίας αλλά και ανάπτυξης δεξιοτήτων και προβολής τους.

Τα περισσότερο χρησιμοποιούμενα είναι:

- Τα τεστ επαγγελματικού προσανατολισμού (κατασκευασμένα και σταθμισμένα για τον ελληνικό πληθυσμό από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο) και συγκεκριμένα τα τεστ ενδιαφερόντων, ικανοτήτων, αξιών, λήψης απόφασης, αριθμητικών και μηχανικών ικανοτήτων. Τα τεστ υπάρχουν στα ΚΕ.Σ.Υ.Π. και χορηγούνται από τους υπευθύνους ΣΕΠ που έχουν την απαραίτητη επιμόρφωση. Τα αποτελέσματα των τεστ αποτελούν ενδείξεις τις οποίες μπορεί ο έφηβος να διερευνήσει με τη βοήθεια του υπευθύνου και να τις αξιοποιήσει για να κάνει τις κατάλληλες επιλογές σπουδών και επαγγέλματος.

Τα τεστ ενδιαφερόντων, αξιών και λήψης απόφασης, ψηφιοποιημένα – αυτοματοποιημένα, διατίθενται στη Διαδικτυακή Πύλη Συμβουλευτικής Επαγγελματικού Προσανατολισμού Εφήβων και Νέων του Εθνικού Οργανισμού Πιστοποίησης Προσόντων και Επαγγελματικού Προσανατολισμού, στη διεύθυνση <http://www.eoppep.gr/teens/index.php/tests>

- Ψηφιακό εργαλείο για την ανάπτυξη του ατομικού φακέλου δεξιοτήτων e-portfolio το οποίο βοηθά στην προβολή με έναν τρόπο πρωτότυπο και δημιουργικό των δεξιοτήτων και ικανοτήτων που έχουν αποκτήσει οι έφηβοι στο σχολείο και στις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου.

Το e-portfolio προτείνεται να εφαρμοσθεί ατομικά ή ομαδικά μέσα από ένα πρόγραμμα αγωγής σταδιοδρομίας ή ένα project.

Διατίθεται στη διεύθυνση <http://www.eoppep.gr/teens/index.php/digital-folder>

- Θεματικοί ενημερωτικοί κατάλογοι πληροφόρησης για την εκπαίδευση και την εργασία στην Ελλάδα και την Ευρώπη, οι οποίοι συμβάλουν στην καλλιέργεια κουλτούρας δια βίου μάθησης και δια βίου ανάπτυξης της σταδιοδρομίας.

Διατίθενται στη διεύθυνση <http://www.eoppep.gr/teens/>

- Ιστότοποι και δικτυακές πύλες με έγκαιρη και έγκυρη πληροφόρηση για σπουδές και επαγγέλματα οι οποίοι σε ασφαλές και αξιόπιστο περιβάλλον επιτρέπουν στους εφήβους να ασκηθούν στην ενεργό αναζήτηση πληροφοριών για σπουδές και επαγγέλματα και της κριτικής ανάγνωσής τους.

Προτείνονται οι :

<http://www.mysep.gr/> Πύλη επαγγελματικού Προσανατολισμού

<http://sep4u.gr/> Επαγγελματικός Προσανατολισμός

<http://srv-dide.flo.sch.gr/web/kesyp/> Ηλεκτρονική εφημερίδα Compass

- Βίντεο παρουσίασης επαγγελμάτων και βασικών δεξιοτήτων που ζωντανεύουν στα μάτια των εφήβων τα διάφορα επαγγέλματα και τον κόσμο της αγοράς εργασίας.

Διατίθενται στη διεύθυνση <http://www.mysep.gr/?cat=135>

6. Αξιολόγηση

Ο Σ.Ε.Π. με τον ιδιαίτερο συμβουλευτικό και ψυχοπαιδαγωγικό χαρακτήρα δεν αξιολογείται με τους παραδοσιακούς τρόπους της εξωτερικής αξιολόγησης. Προτείνεται η ανάπτυξη εσωτερικής αξιολόγησης αφενός με τη χρήση του ερευνητικού ημερολογίου όπου καταγράφονται σκέψεις, συναισθήματα, παρατηρούμενες αλλαγές, κ.λ.π. και αφετέρου η δημιουργία ατομικού φακέλου – eportfolio όπου με χρήση των ΤΠΕ, πρωτότυπα και δημιουργικά, γίνεται η καταγραφή όλων των στοιχείων της προσωπικής και σχολικής ζωής.

Μετά τις ατομικές ή ομαδικές συναντήσεις συμβουλευτικής υπενθυμίζεται η αναγκαιότητα εμπλουτισμού του ημερολογίου ή του ατομικού φακέλου με τα νέα στοιχεία μετά και τη διαδικασία αυτοπληροφόρησης κατά την οποία θα συλλέξουν και άλλο πληροφοριακό υλικό.

Η αλματώδης ανάπτυξη και διάδοση των ΤΠΕ, ο τεράστιος όγκος και η πολλαπλότητα της διαθέσιμης σήμερα ψηφιακής πληροφορίας, σε συνδυασμό με την ταχύτατη παραγωγή νέας γνώσης διαμορφώνουν ένα νέο κοινωνικό, πολιτισμικό και εκπαιδευτικό περιβάλλον για τους μαθητές μας.

Αποτελούν βασικό εργαλείο για την υποστήριξη και ενίσχυση της μάθησης και διαμορφώνουν νέου τύπου ικανότητες που πρέπει να καλλιεργήσουν οι μαθητές στα πλαίσια των βασικών τους σπουδών, ώστε να μπορούν να τις χρησιμοποιούν με αποτελεσματικό, δημιουργικό και δεοντολογικά ορθό τρόπο στις μεταβάσεις που πρόκειται να κάνουν. Ταυτόχρονα προετοιμάζουν τη συνεχή ανάπτυξη των μαθητών στο σχολείο, με στόχο τη δυναμική μετάβαση στην ενήλικη ζωή και τον κόσμο της εργασίας.

Είναι ελκυστικές για τους μαθητές και δίνουν το ερέθισμα ακόμη και σε εκείνους που αρνούνται τη συμμετοχή στην εκπαιδευτική διαδικασία να ασχοληθούν, να αναζητήσουν, να αξιολογήσουν τις πληροφορίες που αφορούν τον εαυτό τους και τη μελλοντική τους πορεία.

Από το ενδιαφέρον που δείχνουν οι μαθητές στα βιωματικά εργαστήρια στα οποία συμμετέχουν και από την επισκεψιμότητα στα ΚΕ.Σ.Υ.Π. ενισχύεται η ανάγκη ύπαρξης και συνεχούς εξέλιξης των ΤΠΕ σαν ένα σύγχρονο και αποτελεσματικό εργαλείο υποστήριξης του έργου που παρέχουν οι υπεύθυνοι Σ.Ε.Π.

Ευχαριστίες

Πολλές ευχαριστίες σε όλους τους μαθητές που, βιώνοντας τη μετάβαση στην

ενήλικη ζωή και τον κόσμο των σπουδών και της εργασίας, αναζητούν τις υπηρεσίες που προσφέρουν τα ΚΕ.Σ.Υ.Π. και εμπιστεύονται τα όνειρα και τους στόχους τους.

Βιβλιογραφία

- Γκιάστας, Ι., Δημητρόπουλος, Ε., Ρέππα, Ε.& Τσέργας, Ν., (2012). *Σχολικός επαγγελματικός προσανατολισμός Γ Γυμνασίου*. Αθήνα: ΥΠ.Ε.Π.Θ.
- Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών για το Σ.Ε.Π. όπως ανακτήθηκε από http://www.pi-schools.gr/download/programs/depps/19deppsaps_SEP.pdf στις 21/9/2015.
- Εγκύκλιος σχολικών δραστηριοτήτων σχ. Χρ. 2014-2015 όπως ανακτήθηκε από <http://edu.klimaka.gr/scholikes-drasthriothtes/ekpaidevtika-programmata/1037-sxediasmos-ylopoihs-programmatwn-scholikwnn-drasthriothtwn.html> στις 21/9/2015.
- Εθνικό Κέντρο Επαγγελματικού Προσανατολισμού, Ε.ΚΕ.Π., (2009). *Η αξιοποίηση των Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνίας στην παροχή υπηρεσιών Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού, Οι δράσεις του Ε.ΚΕ.Π. για την ενίσχυση του έργου των Στελεχών ΣΥ.Ε.Π.* Αθήνα: Ε.ΚΕ.Π.
- Κοσμίδου, Χρ. – Hardy, (2007). *Το κριτικό αναπτυξιακό μοντέλο. Οδηγός συμβουλευτικής και επαγγελματικού προσανατολισμού στον τομέα της εκπαίδευσης*. Αθήνα: Ε.ΚΕ.Π.
- Σιδηροπούλου – Δημακάκου, Δ., Αργυροπούλου, Αικ., Δρόσος, Ν., (2013). *Ανάπτυξη δεξιοτήτων διά βίου διαχείρισης σταδιοδρομίας, θεωρητικό πλαίσιο*. Αθήνα: Ε.Ο.Π.Π.Ε.Π.
- Σιδηροπούλου – Δημακάκου, Δ., Μπεζεβέγκης, Η., Αργυροπούλου, Αικ., Δρόσος, Ν., (2013). *Ανάπτυξη δεξιοτήτων διά βίου διαχείρισης σταδιοδρομίας. Ασκήσεις και δραστηριότητες για μαθητές, φοιτητές, νέους και ενήλικες*. Αθήνα: Ε.Ο.Π.Π.Ε.Π.